

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN
Antalya AKEV Üniversitesi, İnsani Bilimler
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
nagihan.cetin@akev.edu.tr ORCID

MEZARTAŞLARININ KİMLİK TEMSİLİ:
SAKARYA ERENLER MEZARLIĞI

IDENTITY REPRESENTATION OF
HEADSTONES: SAKARYA
ERENLER CEMETERY

Geliş / Submitted / Отправлено: 05.01.2021
Kabul / Accepted / Принимать: 21.02.2021
Yayın / Published / Опубликованный: 25.03.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Information

Research Article

Информация о Статье

Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Çetin, N. (2021). Mezartaşlarının Kimlik Temsili: Sakarya Erenler Mezarlığı. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (26), 376-394.

Çetin, N. (2021). Identity Representation of Headstones: Sakarya Erenler Cemetery. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (26), 376-394.

 10.29228/kesit.48755

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.

This article was checked by Intihal.net.

Эта статья была проверена Intihal.net

intihal.net

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

MEZARTAŞLARININ KİMLİK TEMSİLİ: SAKARYA ERENLER MEZARLIĞI IDENTITY REPRESENTATION OF HEADSTONES: SAKARYA ERENLER CEMETERY

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan ÇETİN

Öz: Birey doğumuyla birlikte kazanmaya başladığı kimliği ölümünün ardından da sürdürmektedir. Bireysel kimliklerin yanı sıra kolektif kimliğin de etkin olduğu toplum hayatında bireyin ölümü bir son dan öte bireysel ve toplumsal birçok işlemin karşılanacağı ritüelin, inanışın ve beklentinin başlangıcı olmaktadır. Bireyin ölümünün ardından, cesedinin ne olacağı, gömülecekse defnedileceği mezarlık, defin işlemlerinin şekli, zamanı, defnetmeye kimlerin gelip gelemeyeceği ve mezarının inşası hem bireyin hem de toplumun kimliğini temsil etme niteliklerine sahiptir. Birçok kültür için mezarın önemli bir unsuru olarak görülen mezar taşları bu temsilde ön plana çıkmaktadır. Bu taşların yapılış şekilleri, hangi bilgileri ve sembolleri içerebileceği ya da hangilerinin yer alamayacağı gibi hususlar toplumun, kültürün ve dönemin özelliklerine göre belirlenmekte, taşlar bireysel, kolektif ve yer kimliğini yansıtan birer görsel göstergeye dönüşmektedirler. Bu çalışmanın konusu mezar taşlarının birer görsel gösterge olarak kimlik temsili üstlenmeleri ve bu temsilde dönems el üslup özelliklerini taşımalarıdır. Çalışmanın evreni Sakarya Erenler Mezarlığı olarak belirlenmiş; örneklem olarak söz konusu mezarlıktaki Osmanlı Devletinden kalma ve Cumhuriyet Dönemine ait mezar taşlarından belirgin niteliklere sahip olanlar seçilmiştir. Seçilen örnekler yapıldıkları malzemeler, kullanılan yazı, yazı içerikleri, yer verilen semboller gibi birçok açıdan içerik analizine tabi tutularak değerlendirilmiştir. Çalışma neticesinde mezar taşlarının yapıldıkları döneme ait dönems el üslup özelliklerinin yansıtıcıları olarak bireysel, kolektif ve yer kimliğinin temsili misyonunu taşıdıkları, bu yüzden de değerli kabul edildikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Yer Kimliği, Gösterge, Din, Üslup.

Abstract: The individual retains the identity which is started to develop with birth, even after death. In community life in which collective identity is active as well as individual identities, death of the individual is a beginning of ritual, belief and expectation which supply with many individual and social needs rather than an end. After death of the individual, what will happen to the dead body, the cemetery body will be buried, method and schedule of burial procedures, who will come to the burial and the construction of the grave have the qualities to represent the

identities of both individual and society. For many cultures, headstones, which are seen as an important element of the grave, come into prominences in this representation. Issues such as the way these stones are made, the information and symbols they include or exclude are determined according to the characteristics of the society, culture and period. The stones turn into visual signs that reflect individual, collective and place identities. The subject of this study is that headstones as visual signs undertake the representation of identity and have characteristics of the genre of the period. The scope of the study is determined as Sakarya Erenler Cemetery. As a sample, apparent ones among the headstones from the Ottoman Empire and Republican Period were selected. Selected examples were examined in many ways such as the material they were made from, form and content of the epitaphs and the symbols. As a result of the study, it was concluded that the headstones undertake the mission of representing individual, collective and place identities as reflector of the genre of the period when they were made and that is why they are accepted as valuable.

Keywords: Identity, Place Identity, Sign, Religion, Genre.

GİRİŞ

Temsile yüklenen anlam bütünlüğünün toplumsal yaşamışlıkların gerçeklikleri düzeyinde tarihsel süreçte biçim değiştiriyor oluşu, yaşanan dinamizme uyumlanma aşamasında imgenin aktarımında yanlıgıyı ortadan kaldırmak için kaçınılmaz bir gereklilik olarak varlık gösterir. Bilgi ve iletileri dil kullanmadan aktararak, gösterileni temsil eden görsel araçlar olarak tanımlanabilen görsel göstergeler, kimlik temsillerinde önemli işlevler yüklenmektedirler. Toplumsal yapı içerisinde doğan birey başta ailesi olmak üzere millet, din, devlet gibi birçok yapıya göre kendi kimliğini tanımlarken kendisini de bu yapılara ait hissetme ihtiyacı duyar. Literatürde aidiyet ve kimlik olarak tanımlanan bu hususlar birey ve toplumlar için yaşarken olduğu kadar ölüm ve ölümden sonra cesetlerinin ne olacağı hususunda da önem taşımaktadır. Ait olunan inanç sistemine ve kültüre göre cesedin yakılması, gömülmesi ya da bir başka işleme tabi tutulmasında ölenin ve onun ait olduğu toplumun kimliği ön plana çıkmaktadır. Cesedin gömüldüğü toplumlarda mezarlıklar, mezar taşları ve ölü gömme adetleri kimlik temsilleri sunmaları açısından dikkate değerdir. Çünkü “Mezarlıklar çoğu zaman ölüden korunma amacıyla yapılan etkinlikler alanı, kimi zamansa toplumsal hafızanın kendisini bulduğu bir alan olması özelliği ile toplumsal kimlik için önemli alanları oluşturmaktadır” (Sağır, 2013: 126). Özellikle öldükten sonra diriliş ya da ölümlle birlikte dünyadan başka bir mekânda yaşamın devam ettiğine dair inanışların hâkim olduğu toplumlarda aidiyete dayalı kimlik tanımlamaları bireyin mezarı üzerinde de varlığını sürdürmektedir. Türk kültüründe İslamiyet öncesinde kimi dönem ve coğrafyalarda ölen kişinin kıyafetleriyle defnedilmesi, yanında yiyecek malzemelerinin, savaş aletlerinin zaman zaman atının da gömülmesi gibi hususlar benzeri düşüncelerin tezahürüdür (Kafesoğlu, 1980: 50-51; Günay-Güngör, 2007: 116). Böylesi inanç yapılarının hâkim olduğu toplumlarda mezar ve mezarlıklar “toplumsal ortaklık alanı oluşturarak” (Güven, 2020: 71) bireysel ve kolektif kimliğin birçok somut göstergesinin yer aldığı mekânlar olmaktadır. Bu mekânların oluşumunda din merkezde olmak üzere kültür belirleyicidir. Bireyin öldüğünde cesedinin ne olacağından, gömülecekse hangi dine ya da inanca ait mezarlığa

gömüleceğine, mezarlıkta ölünün nasıl gömüleceğinden, hangi zaman dilimlerinde ziyaret edilebileceğine, mezarın ne şekilde yapılacağına, hangi motiflerle ve bitkilerle süslenebileceğine varıncaya kadar birçok alanda dine dayalı olarak kültürün etkisi görülmektedir. Çünkü mezar ölen kişiden öte onun ait olduğu toplum için önemlidir; “Mezar taşı ölen kişileri maddi anlamda bir daha göremeyecek ve ona dokunamayacak olan geride kalanlar için ruhun bedenleşmiş biçimini temsil eder” (Aça-Yolcu, 2016: 497) ve toplum, cesedin gömüleceği mezarın/mezarlığın kendilerini ait hissettikleri ve kendi kimliklerini tanımladıkları dini/toplumsal/kültürel yapıya uygun olmasını beklemektedir.

Bu bağlamda mezarlıkta hangi dinin, inanç ya da inanış sisteminin etkin olduğu o mekândaki mezar yapılarında ve bu yapıların üslubunda da belirleyicidir. Anadolu sahası Türk kültüründe Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde mezar konusunda Müslüman Türkler için mezarın başının kibleye dönük yapılması, mezarın yerden belli oranda yükseltilmesi gibi kriterler benzer şekilde yer alırken özellikle mezar taşlarının yapımında söz konusu dönemlerin üslup özelliklerinde benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Sözü edilen benzerlikler kültürün devamlılığı, farklılıklar ise kültürün değişkenliği ilkeleriyle açıklanabilir. Bu çalışmada Erenler Mezarlığından seçilen örnekler bu minvalde incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve ve Yöntem

Bağlam merkezli kuramlar hiçbir eserin üreticisi/yaratıcısı/sanatçısı/ustası, onun yaşadığı dönemin özellikleri, kültürü gibi niteliklerden bağımsız olmadığı görüşüne dayanmaktadır. Bireyin kendi kimliği, ürünü ortaya çıkardığı dönem yahut sanat türü az ya da çok eserine yansır ve bu yansımada “üslup” kavramı ön plana çıkar. Terminolojide terimleri tanımlamanın önemi ne kadar büyükse bir terimi herkes tarafından kabul edilebilir bir şekilde tanımlamanın da o kadar güç olduğu kabulüyle birlikte üslup terimini ana hatları ile bir sanatçının/ustanın eserlerinde/ürünlerinde görülen, o kişiye atıfta bulunan ifade biçimleri, bir sanat türünün, akımın ya da dönemin eğilimlerinin eserlere/ürünlere yansıyan belirgin özellikleri olarak tanımlamak mümkündür.

Bu bağlamda mezarlıkların yer kimliğini kazanmalarında ve mezar taşlarının kimliği yansıtılmalarında kültür ve kültürün bir unsuru olan dine ve döneme dayalı üslupsal özellikler ön plana çıkmaktadır. Nasıl ki Müslüman, Budist, Musevi ve Hıristiyan bireylerin mezarlıkları, mezar yapıları, mezar taşı süslemeleri farklı ise Müslüman Türk ve Müslüman Arap bireylerinkilerde de farklılıklar bulunmaktadır. Aynı şekilde 1300’lü yıllarda Osmanlı Devleti’nde yaşamış Müslüman Türk bir birey ile 1950 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde yaşamış bir Müslüman Türk’e ait mezar ve mezar taşı süslemelerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Benzeri farklılıklar aynı ülkede farklı dönemlerde yapılan mezar taşlarında da görülebilmektedir. Söz konusu durum türbe ve kümbetlerde de dikkati çekmektedir (Aslanapa, 1972, 64). Bu farklılıklar kültür, din, mekân ve zamana dayalı üslupsal özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada Sakarya ilinin Erenler ilçesinde bulunan Erenler Mezarlığından seçilen örnekler bu üslup özelliklerinden dönemsel üslup özelliklerinin bireysel ve kolektif kimlik temsilindeki yansımaları açısından incelenmiştir. Baş taşları tarihsel olarak Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Taşlar yapımlarında kullanılan malzemeler, yer verilen semboller, yer alan yazı türleri, yazı içerikleri ve bunların alt metinleri

açılarından incelenmiştir. İncelenen mezar taşlarının ait olduğu kişilerin yakınlarına, taşları yapan ustalara ulaşmak mümkün olmadığı için değerlendirmeler yazılı kaynaklardan hareketle taşların birer görsel gösterge olarak kabul edilmesine dayalı olarak yapılmıştır.

Kimliğin İnşası ve Temsili

Toplumsal bir varlık olan insana ait özellikler ile birinin, belirli bir kimse olmasını sağlayan niteliklerin bütünü olarak tanımlanabilen “Kimlik” (identity) terimi, aynılığı ve sürekliliği içeren Latince ‘idem’ kökünden türetilmiştir. Türkçede kimlik, ‘kim’ soru kökünden türetilmiş olup aynı şekilde zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade eder. Sosyal bilimlerde 1950’li yıllardan itibaren yoğun olarak kullanılmaya başlanan kimlik kavramı, temelde birey ile toplum arasındaki ilişkiyi açıklar ve “Ben kimim?”, “Ben nereye aidim?” gibi soruların cevaplarıyla bağlantılıdır (Dalbay, 2018: 162 – 163).

Kimlik, mensup olunan aile, cinsiyet, ırk gibi özelliklerin doğuştan kazanılmasının yanında, büyük oranda inşa edilen bir niteliğe sahiptir. Kimlik inşasının iki boyutu vardır; bireysel veya öznel kimliğin inşası ve kolektif veya sosyal kimlik inşası (Gözübüyük Tamer, 2014: 92). Kolektif kimlik toplumsal olarak nitelenebilen değer ve pratiklere dayanır. İnanç ve inanışlar, ortak geçmiş ve yaşanmışlıklar, değerler, yargılar, estetik anlayışlar, hedefler ve beklentiler, semboller, sembollere yüklenen anlamlar, hisler kolektif kimliğin inşasında etkin olan unsurlardır. Bireylerin kolektif kimlikten beslenerek kendi kimliklerini oluşturma süreçlerinin, kendi aidiyetlerini de bu kimlikler üzerinden tanımlamaları şeklinde bir sonuç ortaya çıkarması, kimliğin inşasının, aidiyet kavramı ile iç içeliğini göstermektedir. Çünkü “Sen kimsin” sorusuyla karşılaşan birey bu soruya aile üyeleri, milleti, dini tercihi, memleketi ya da mesleği gibi aslında ait olduğu grup üzerinden cevaplar vermektedir.

İnsanların içerisine doğup, içerisinde yetiştiği ve kolektif kimliğin ayrılmaz bir parçası olan, aynı zamanda aidiyeti şekillendiren ve anlamların belirlenmesinde büyük bir rolü olan kültür de onların “ben kimim?” sorusuna verdikleri cevaplardandır. Ben kimim sorusunun yanıtı ile aynı zamanda kim olmadığını da anlatmış olan birey hem bireysel hem de kolektif kimliğini ortaya koymaktadır.

Bireyin kimliğini tanımlamasında, neye/kime ait olduğunu ifade etmesinde, toplumsal kimliğin şekillenmesinde ve yansıtılmasında önemli olan bir diğer kavram ise “mekân”dır. Mekânın aidiyet ile arasındaki güçlü bağın doğrusal bir ilişki olduğu yönünde hâkim bir görüş vardır ve bu görüş özellikle 1970’li yıllardan sonra sıklıkla ifade edilir olmuştur. Aidiyet kavramının fiziki mekândan bağımsız şekilde değerlendirilmesi ve bu değerlendirmenin sadece bireyin algısı üzerinden tanımlanması, bir eleştiri noktası hâline gelmiştir. Böylece aidiyetin oluşabilmesi için öncelikle ait olunan bir yerin gerekli olduğu, bu yerlerin de bireysel ve mekânsal aidiyetin kurulmasındaki etkisine dikkat çekilmiştir (Şentürk – Gülersoy, 2019: 146).

Söz konusu mekânsal aidiyet, mekâna bir kimlik yüklemeyi de beraberinde getirmektedir. Toplumlar, üzerinde yahut içerisinde yaşamış oldukları mekânlarla ilişki içerisinde bulunmuşlar, bu ilişkiler dâhilinde mekânlara da anlamlar vermişlerdir. Birey, toplum ve mekân arasındaki bu ilişki, onların gerek öznel gerekse kolektif kimliğin inşasında ne derece önemli

olduğunu göstermektedir.

Mekâna bağlı deneyimleri kimlik ile birleştiren Proshansky, bu ilişkiyi “yer kimliği” olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre yer kimliği, “insanın doğal ve yapılandırılmış çevreyle, fiziksel dünyayla ve başka insanlarla ilişkilerinde tercihleri, beklentileri, duyguları, değerleri ve inançları tarafından belirlenen, yerin ve kişinin kimliğini yapısında birleştiren karmaşık bir örüntü”dür (akt. Turut-Özgür, 2018: 159).

Yer kimliği, bireyin evinden başlayarak kendisini ait hissettiği ve kendi kimliğini tanımladığı her yer için geçerli olan bir kavramdır. Toplumsal boyutta ise toplumlar kendi kimliklerini yansıtmak için ortak kullanım alanları inşa etmekte ve bu mekânlar toplumun kolektif kimliğini yansıtmaya, o toplumu ötekenden ayırma işlevi görmektedirler. İbadethaneler ve mezarlıklar birçok toplum için yer kimliğini en belirgin olarak yansıtan mekânlar olarak görülebilir. Toplumların çoğu ibadethanelerini kendi kolektif kimliklerini yansıtmak için mekânlar olarak tasarlamaktadırlar. Kiliselerin madonnalarla, camilerin ayet ve hadislerle; cemevlerinin Hz. Ali, Hz. Hüseyin, On İki İmam resimleriyle dekore edilmesi bunun somut birer göstergesidir. Bu mekânlara gelen söz konusu inanç yapılarına sahip bireyler kendilerini buralara ait hissederek mekâna aidiyet duydukları gibi, bu mekânlarda söz konusu göstergelerle de kendi kimliklerini yansıtmaktadırlar.

Yer kimliğinin etkin olduğu bir diğer alan olan mezarlıklarda da benzeri bir durum söz konusudur. Mezarlıklar kolektif kimliğin yansıtıldığı mekânlar olarak toplumun dini ve kültürel değerlerine göre inşa edilmektedirler. Bireyler yaşarken sahip oldukları kimliğin ölümünün ardından da devam etmesini istemekte, bireyin ölümüyle birlikte bilinci ortadan kalktığında ise kolektif bilinç devreye girerek bireyin ailesi, cemaati, köylüsü hangi toplumsal yapı varsa o, bireyin cenazesine kolektif kimliği yansıtmak için muamele edilmesini istemektedir. Bireyin cesedine kendisinin ve ait olduğu toplumun kimliğini yansıtmak için bir şekilde muamele yapılmakta, ceset gömülecekse gömme işleminin ne zaman, nasıl, kimler tarafından, nereye yapılacağı, mezarın hangi kriterlere göre hazırlanacağı ve mezar taşının ne şekilde olacağı, hangi bilgilere yer verileceği, hangi sembollerin kullanılıp kullanılmayacağı gibi hususlarda kolektif kimlik etkin olmaktadır. Mezarın görsel kısmını da oluşturan mezar taşları hem bireyin kimliğini hem de toplumun kimliğini yansıtmak için yapılırken söz konusu mezarlık ise bu kimlik yansıtmaya işlevini, taşıdığı yer kimliği ile göstermektedir. Mezarlıkların “Müslüman mezarlığı, Hristiyan mezarlığı, Musevi mezarlığı, Türk mezarlığı, Boşnak Mezarlığı” gibi isimler almaları onların sahip olduğu yer kimliğinin göstergeleridir. Bu açıdan çalışmanın evrenini oluşturan Erenler Mezarlığının, bulunduğu yer ve oradaki etnik yapı dikkate alınarak Müslüman Türk mezarlığı olduğunu söylemek; mezarlıkta incelenen mezar taşlarının da bu kimliği yansıttığını ifade etmek mümkündür.

Erenler Mezarlığı

Erenler Mezarlığı, Sakarya ilinin Erenler ilçesinde bulunmaktadır. Erenler önce köy, sonra mahalle, belde iken son yıllarda ilçe olmuştur. Bu sebeple tarih kitaplarında adı, Sakarya'nın tarihi adı olan Adapazarı'ndan ayrı olarak yer almamakta, sadece Erenler Tepesi şeklinde geçmektedir (Konukçu, 1999: 14). Osmanlı'nın beylik dönemlerinde söz konusu yerde olan savaş-

larda Horasan Erenleri adı verilen, Ahmet Yesevi'nin talebelerinden üçü de Osmanlı ile birlikte savaştıkları ve Horasan Erenlerinden dolayı da savaşların yapıldığı bu tepeye 'Erenler Tepesi' denildiği bilinmektedir. O dönemde bu tepede iki katlı ahşap bir tekke ile yine iki katlı bir han vardır. Gelip geçen kervanlar bu hana uğrayarak istirahat edip yemek yer giderken de buraya bir hayvan bağışlarlar. Bu süreçte hanın ve tekkenin yemek, temizlik, bakım işlerini 'Türbeliler' diye bilinen bir sülale yapar. Zamanla tepedeki tekke ve han yıkılmıştır. Şu an tepe mezarlık olarak kullanılmaktadır. Tepeye ismini veren üç Horasan Ereninin kabri ile Türbeliler sülalesinden Fatma Hanım'ın kabri de bu tepede bulunmaktadır.

Mezarlıkta türbe olarak tanımlanan Ahmet Yesevi'nin alperenlerine ait kabirlerdeki mezar taşı da yerin kimliğini bütünler şekildedir.

Metin: Türbe EREN BABALAR (K.S.)HOCA AHMET YESEVİ (K.S.)

Miladi 1093 Kazakistan Sayrum kasabasında Doğmuş 1166 Yesi kasabasında irtihal etmiştir. Resullullah (a.s.v.) efendimizin ahlakı ile Ahlaklanmış İlimin ve irfanın güneşi olmuştur. Binlerce ALP EREN yetiştirmiş güzel Ahlak ve irşad ile insanlığı aydınlatmıştır. ALP EREN'ler Müberra dinimizin yayılması için Akınlarda bulunmuşlar Güzel Ahlak Abideleri olarak İnsanları İrşad etmişlerdir.

Burada Hoca AHMET YESEVİ hazretlerinin Yetiştirdiği üç ALP EREN ve Talebeleri yatmaktadır.
RUHLARINA FATİHA)

Mezarlığın adı, Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir isim olan Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerine dayandırılmakta ve bu yerin İslamî bir kimlik taşıdığına göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Mezarlığa gelen ziyaretçilerin kendi ölüleri yanında söz konusu üç Horasan Ereninin mezarı başında da dua etmeleri bu kimliğin oradaki toplum tarafından da benimsendiğini göstermektedir.

Erenler Mezarlığı Mezar Taşlarının İncelenmesi

Bu çalışmada Erenler Mezarlığı'nda bulunan 27 tane baş taşı incelenmiştir ve bunlardan

18 tanesi Osmanlı dönemine, 9 tanesi ise Cumhuriyet dönemine aittir. Osmanlı dönemine ait taşlardan 10 tanesi erkeğe 5 tanesi kadına aitken 3 tanesinin ise cinsiyeti hakkında bilgiye ulaşamamıştır.

Erkeklerle ait baş taşlarında başlıkların kullanımı dikkat çekmektedir. İnsanın günlük hayattaki giyim kuşamının bir parçası olan başlıkların baş taşlarında birer sembol olarak kullanımı onlara, bireyin kimliğini yansıtırma işlevinin yüklenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Baş taşlarındaki bu başlıklar bireyin hayattayken ait olduğu toplumsal sınıf, mesleği, statüsü, dini tercihi gibi bilgilerin yanında “taşın yapıldığı dönemin giyim kuşamına da işaret etmektedir” (Koca, 2012: 149).

Erenler Mezarlığındaki Osmanlı Dönemine ait erkek baş taşlarının 5 tanesinde sarık, 5 tanesinde de fes motifi bulunmaktadır. Sarık motifi kullanılan taşlar, katalog numarası OD2, OD3, OD4, OD6 ve OD13 olan taşlardır.

OD2

OD2

OD2

OD6

OD13

Sarık (Bozkurt, 2009: 154), Kavuk, külâh, takke ve fes gibi bir başlıkla üzerine sarılmış ince uzun tülbent, ağbani veya şaldan meydana gelir. Arapça’da daha çok imâme, Farsça’da destâr denir. Baş aşırı sıcaklıktan koruma ve vücut ısısını muhafaza etme özelliği sebebiyle gündüzleri sıcak, geceleri soğuk olan karasal iklimin hüküm sürdüğü çöl ülkeleriyle Hindistan’da yaygındır. Sarığın Arapça’da pek çok adı bulunmakta, bunlar arasından daha ziyade imâme (Farsça ve Türkçe’de amâme) kelimesi kullanılmaktadır. Sarığı Türkler İslamiyet’in kabulünden sonra yaygın olarak kullanmaya başlamışlardır. Özellikle Osmanlı Devletinde sarık sarma şekli ve kumaşı rütbe, meslek, zenginlik gibi birçok unsurun da göstergesidir. Genellikle padişahlar beyaz kumaştan burma sarık, ulemâ örfi tabir edilen beyaz sarık, tarikat mensupları beyaz, kırmızı, siyah, yeşil ağbani sarık sarmışlardır.

Sarık, Osmanlının son dönemlerinde fesin daha yaygın hale gelmesi dolayısıyla tarikat liderlerinin ve hacıların kullandığı bir başlık halini almıştır. Erenlerde incelenen mezar taşları da Osmanlının son dönemlerine aittir. Bu başlıkların kullanıldığı mezar taşı kitabelerinde mezar sahiplerinin hacı oldukları belirtilmiştir. Osmanlı Devleti’nde de bugün Türkiye Cumhuriyeti’nde olduğu gibi hac vazifesini yapmış olan insanlara hacdan döndükten sonra sadece isimleri ile değil “hacı” unvanı ile hitap edilmesi âdeti vardır. Bu, hacca giden, hacı olan insanlara duyulan saygının ifadesidir. Bu saygı mezar taşlarına da yansıtılmış ve mezar sahibinin kitabesinin üzerine hem hacı olduğu yazı ile belirtilmiş hem de baş taşı olarak bunu sembolize eden sarıklı başlıklar kullanılmıştır. Tüm bu kullanımlar mezarda yatanın kimliğini, hacılığını, be-

lirtmek içindir ve Osmanlı Devleti için mezar taşlarında yaygın olarak kullanılan üslupsal bir özelliktir.

Erenler Mezarlığındaki Osmanlı dönemine ait mezar taşlarında sarığın yanı sıra en belirgin sembolik unsurlardan bir diğeri fes motifidir. Fes motifi kullanılan taşlar katalog numarası OD5, OD7, OD10 ve OD15 olan taşlardır:

OD5

OD5

OD10

OD10

Osmanlı Devleti'nde Mahmudî, Hamidî ve Azizî olarak isimlendirilen fes ilk olarak II. Mahmut Döneminde kullanılmaya başlanmıştır (Tezcan, 1995:415). Erkek günlük yaşamının bir giyim kuşam unsuru olan fesler daha sonra mezar taşlarında da sembolik anlamlar yüklenerek yer almıştır. Mezar taşlarında kullanılan fesler de Mahmudî, Hamidî ve Azizî olarak sınıflandırılmakta ve mezar taşlarındaki fesin şeklinden mezar sahibinin hangi padişah döneminde yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Erenler Mezarlığındaki Osmanlı dönemine ait başlıkların çoğu Azizi feslerdendir. Erenlerdeki fesli mezar taşlarının üçünde fes motifi tek olarak kullanılmıştır. OD7 numaralı taşta kullanılan fesin alt kısmına sarık sarılmıştır.

Erenler mezarlığında Osmanlı dönemindeki kadınlara ait 5 baş taşı incelenmiştir.

OD8

OD14

OD16

OD17

OD18

İncelenen kadın baş taşlarında ağırlıklı olarak hotoz motifi kullanılmıştır. Hotoz, kadınlara süs için saçlarının üstüne taktıkları çeşitli renk ve biçimde yapılan; çiçek, boncuk ve kurdelelerle süslenen başlıkların genel adıdır. Hotoz motifi mezar taşlarına mezar sahibinin kadın olduğunu göstermek için işlenir. Bunun yapımında çiçek ve yaprak motifleri kullanılır. OD8 numaralı taşta hotoz motifi sade bir biçimde işlenmişken OD16 ve OD17 numaralı taşlarda ayrıntı daha fazladır. Hotoz motifi kullanılan baş taşlarının içinde en ayrıntılı tasvirlerin yer aldığı taş OD18 numaralı taşdır. Bu taşın en üst kısmında hotoz vardır; taşın boyun kısmının üstüne çiçeklerle bir gerdanlık, onun biraz üstüne de küpe motifi işlenmiştir. Yüzün olduğu boşlukta da bir çiçek vardır. Böylece taşın üzerine bir kadın başı tasviri yapılmıştır. Türk kültüründe çiçekler ve

çiçek isimleri kadınlarla özdeşleştirilmektedir ki benzeri özdeşleştirmeler birçok kültür için geçerlidir. Lale, gül, karanfil, menekşe gibi çiçek adlarının kız çocuklarına verilmesi gibi çiçek motifleri de çoğunlukla kadın mezar taşlarında kullanılmaktadır.

Erkek baş taşlarında statü, meslek ve dini anlamlar taşıyan tarikat üyeliği ve hacılık gibi bilgilere işaret eden semboller kullanılırken kadın baş taşlarında kadımla özdeşleştirilen çiçek motifleri ve yine bu motiflerin kullanımıyla tasvir edilen kadın ve kadının çeyizi olarak kültürel anlamlar taşıyan küpe, gerdanlık, başlık gibi aksesuarların tercih edilmesi toplum içerisindeki kadın ve erkeğe dair kimliği yansıtan unsurlarda önem ve öncelik verilen sembolleştirmelerin mezar taşlarına da yansıdığını göstermektedir.

Baş taşlarında yakarış, dua, kimlik, dua isteme ve tarihle ilgili yazılı ifadelere yer verilmiştir. İncelenen baş taşlarında başlık ifadesi olarak genellikle "hüve'l-baki" ve "ah mine'l-mevt" ifadeleri kullanılmıştır. Başlangıç ifadelerinde Allah'ın baki sıfatı ile sesleniş ve ayrılık acısından şikâyet vardır. OD1 numaralı taştta "hüve'l-baki" başlığı ile OD17 numaralı taştta "ah mine'l-mevt" ifadesi ile yakarıştta bulunulmuştur.

OD1- Hüve'l-baki

OD17- Ah mine'l-mevt

Mezar taşlarında duayı ifade eden "merhum" ve "mağfur" gibi kelimeler kullanılmıştır. 1 numaralı taştta dua için "merhum ve mağfur erenler dergahı..." şeklinde bir dua ifadesi kullanılmıştır.

Hüve'l-baki

Tarikat-ı kadiri meşayihinden

Merhum ve mağfur erenler dergahı

.....

Mezar taşlarının hepsinde mezar sahibinin adı belirtilmiştir. Baş taşlarına mezar sahibi-

nin hacı, şeyh, hanım gibi unvanları da yazılmıştır. Katalog numarası 1 olan taşta mezar sahibinin Kadiri tarikatı şeyhlerinden olduğu belirtilmiştir. Bu belirtme kimliğin temsili noktasında önemlidir. Mezarda yatan kişinin bir şeyh olduğunun ve mensubu olduğu tarikatın adının belirtilmesi mezar sahibinin bir bakıma manevi olarak güçlü biri olduğunu da ifade etme çabasıdır. Böylelikle birey sadece adı ve soyu ile değil dini mensubiyeti ile de temsil edilmiş olmaktadır.

Tarikat-ı kadiri meşayihinden.....

(Kadiri tarikatı şeyhlerinden.....)

Ayrıca baş taşlarında ölen kişinin babasının adı ile eğer evli bir kadında eşinin de adının yazıldığı görülmektedir. Bu bilgiler bireyin kimliğinin açık bir şekilde ifade edilmesi amacını taşımaktadır.

hüve`l- baki

ziyaretten murad bir duadır

bugün bana ise yarın sanadır

merhum davud oğlu hacı

ömer aganın ruhuna fatiha

Mezar taşlarında ölen için dua istemeyi ifade eden sözler kullanılmıştır. Bunun en belirgin örneği tüm mezar taşlarında metinlerin mezar sahibine Fatiha istenmesi anlamında "...ruhuna fatiha" cümlesiyle bitmesidir. Bunun için bazı taşlar mezara dönük değil de gelip geçenin görüp de Fatiha okuması için yol tarafına dönük dikilmiştir.

İncelenen mezar taşlarında malzeme olarak taş kullanılırken yazısı okunabilenlerin hemen hepsinde mezarda yatanın en azından ölüm tarihi Hicri takvime göre yazılmıştır. Bazı taşlarda ise mezarda yatanın doğum tarihi de belirtilmiştir. Söz konusu mezar taşlarında Os-

manlı Türkçesi kullanılmıştır.

Erenlerde Cumhuriyet sonrası döneme ait 9 tane baş taşı incelenmiştir. İncelenen baş taşlarının bir tanesinde (CD9) beyaz mermer kullanılırken sarık motifine yer verildiği görülmüştür. Sarık Osmanlı baş taşlarında belirgin bir motifken 1969 tarihli bu taşta da kullanılmıştır. CD7 numaralı taşta sarık motifi ve CD8 numaralı taşta fes motifi kullanılmıştır.

CD7

CD8

CD9

Cumhuriyet dönemi baş taşlarında da işlenen konular Osmanlı dönemi baş taşlarıyla benzerdir. İncelenen baş taşlarının üç tanesinde yakarış şeklinde "hüve'l-baki" tamlaması kullanılmıştır. Baş taşlarının iki tanesinde tamlama Arapça olarak yazılırken (CD3-CD8) bir tanesinde tamlama Türkçeye çevrilerek "Allah baki" (CD4) şeklinde yazılmıştır.

CD3

CD4

Baş taşlarının hiçbirinde Osmanlı dönemi baş taşlarında sıklıkla görülen "merhum, mağfur" şeklindeki dua kelimelerine yer verilmemiştir. Cumhuriyet dönemindeki soyadı kanununun etkisi ile kimlik ad-soyad şeklindedir. Baş taşlarında kimlik, Osmanlı'da olduğu gibi unvanları ile birlikte yazılmıştır.

CD6

Cumhuriyet dönemi baş taşlarındaki en kalıp dua isteme ifadesi "... ruhuna fatiha" şeklindedir. Baş taşlarının hemen hepsinde bu ifade kullanılmıştır. Baş taşlarının hepsinde mezar sahibinin ölüm tarihi belirtilmiştir. Bir kısmında ölüm tarihi yanında doğum tarihi de kullanılmıştır. Tarihlerde Miladi takvim esas alınmıştır. Cumhuriyet döneminde incelenen mezar taşlarının hepsi 1 Kasım 1928'deki harf devriminden sonraya aittir ve Latin alfabesi ile yazılmışlardır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bireyin doğumuyla başlayan dünyadaki yeri ve konumu ölümüyle son bulmamakta, ölümünün ardından birey, varsa mezarı ile de varlığını, aidiyetini ve kimliğini sürdürmektedir. Yaşarken aidiyet duygusu ile kimliğini şekillendirip kendini ve içerisinde bulunduğu, ait olduğu toplumu temsil eden bireyin ölümüyle bu temsil işlevi mezar taşına yüklenmekte, mezar taşı hem o bireyin kimliğini hem de bireyin ait olduğu toplumun kimliğini temsil etmektedir.

Bu temsillerde üslup özellikle de dönemsel üslup ön plana çıkmaktadır. Bir mezar taşının malzemesinden, taşa kullanılan yazıdan, tarihlerin verilmiş şekliyle, taşın formundan, içerdiği sembollerden bireyin ve toplumun kimliği hakkında bilgi edinilebilmektedir. Sakarya ilinin Erenler ilçesindeki Erenler Mezarlığı üzerinden yapılan bu incelemede mezar taşlarının kimlik temsiliinde dönemsel üslup özelliklerinin yansımaları incelenmiştir. Bir mezar taşındaki festen, sarıktan, fesin ya da sarığın görsel özelliklerinden, çiçek motiflerinin konumlandırılışından, kullanılan yazı tarzından ya da tarih belirtilirken esas alınan takvimden o mezar sahibinin kimliğine ilişkin bilgilere ulaşılabilen, ana hatlarıyla hangi dönemde yaşadığına, cinsiyetine, hangi dine mensup olduğuna, mesleğine dair yorumlamalara gidilebilmektedir. Bu temsilde parça bütünü yansıtır önermesine dayalı olarak görsel gösterge üzerindeki bir bilgiden hareketle dönemsel olarak birçok çıkarıma ulaşılmaktadır. Bir mezar taşında Latin alfabesinin kullanımı o taşın, 1928 sonrasına ait olduğunu göstermeye, mezar taşındaki çiçeklerin baş ve yüzü temsil eder şekilde konumlandırılışı mezar sahibinin kadın olduğunu anlamaya, bir fes motifi mezar sahibinin hangi padişah döneminde öldüğünü belirtmeye yetmektedir. Tüm bunlar bir göstergenin birçok gösterilene karşılığını, mezar taşlarındaki dönemsel üslup özelliklerinin mezar sahibinin kimliği ile o kişinin ait olduğu toplumun kolektif kimliğine ilişkin bilgiler sunduğuna işaret eder. Bu durum, köylerden devletlerarası ilişkilere varıncaya kadar geniş bir yelpazede zaman zaman medyaya da yansıyan ölen kişinin nereye, hangi mezarlığa gömüleceğine ilişkin çıkan tartışmaları da açıklamaktadır. Çünkü söz konusu olan bir ceset, mezar ya da taş değil bir kimliktir.

KAYNAKÇA

- Aça, M.- Yolcu, M. A. (2016). Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri, *Halk Bilimi El Kitabı*, Aça, M. (Ed). Kömen Yayınları, Konya, s. 418-555.
- Aslanapa, O. (1972). Türk Sanatı I-II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bozkurt, N. (2009). Sarık, *TDV İslam Ansiklopedisi 36. Cilt*, İstanbul, 154.
- Dalbay, R. S. (2018). Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal*

- Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl 2018/2, Sayı 31, 161-176.
- Gözübüyük Tamer, M. (2014). Kimlik/lerin Seyrine Bir Keşif. *folklor/edebiyat*. Cilt 20, Sayı 77, 83-99.
- Günay, Ü.- Güngör, H. (2007). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Güven, F. (2020). Bellek Sanatı 'Hatırlama Kültürü' Etrafında Kars Ölü Bayramı ve Yeniden Doğma İdeali, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 48, Kış, s. 69-80.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi:12.
- Koca, S. K. (2012). *Türk Kültüründe Sembollerin Dili*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Konukçu, E. (1999). Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası, 1. *Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Adapazarı, s. 4-20.
- Sağır, A. (2013). Ölüm, Kültür ve Kimlik: Iğdır Ölü Bayramı İle Meksika Ölü Günü Örneği, *Milli Folklor*, 25 (98), 271-299.
- Şentürk, A. ve Gülersoy, N. Z. (2019). Aidiyet, Kent Kimliği ve Kentsel Koruma Etkileşimi Bağlamında Kullanıcı Sürekliliğinin İrdelenmesi: Kadıköy Moda Örneği. *MEGARON*, 14 (1), 145-159.
- Tezcan, H. (1995). Fes, *TDV İslam Ansiklopedisi 12. Cilt*, İstanbul, 415-416.
- Turut, H. ve Özgür, E. M. (2018). Bir Kente Göçün Hikâyesi: Süreçler, Bütünleşme ve Aidiyet. *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 16 (1), 153-180.

Ek 1: Osmanlı Dönemi Baş Taşları

OD1

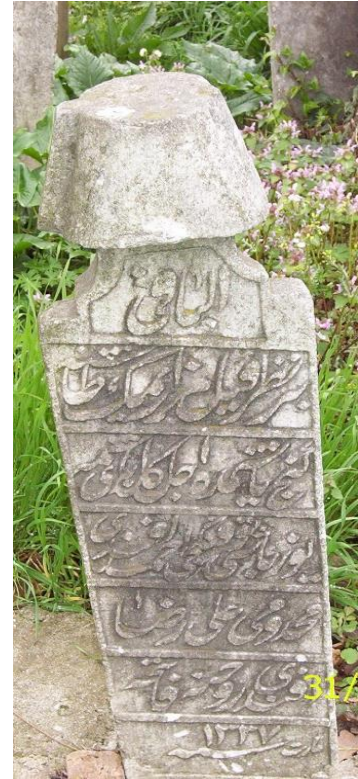
OD1

OD1

OD4

OD4

OD4

OD7

OD8

OD9

OD10

OD11

OD12

OD13

OD14

OD15

OD16

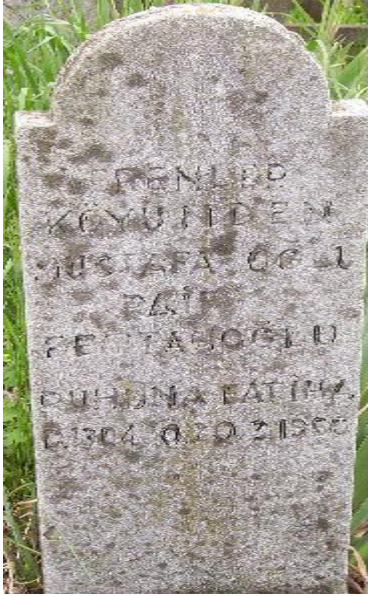

OD17

OD18

Ek 2: Cumhuriyet Dönemi Baş Taşları

CD1

CD2

CD3

CD4

CD5

CD6

CD7

CD8

CD9